

بررسی آسیب‌های روان‌شناختی کودکان ایرانی در طلاق والدین: یک مطالعه مروری نظام‌مند A systematic review: Investigating the psychological damage of Iranian children in parental divorce

Marziyeh Hosseinzadeh Dashti

Ph.D. Student in Counseling, Faculty of Humanities, Science and Research Unit, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Keyvan Salehi *

Associate Professor, Department of Curriculum Development & Instruction Methods, Faculty of Psychology and Educational Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran.

keyvansalehi@ut.ac.ir

Hossein Keshavarz Afshar

Associate Professor, Counseling and Educational Psychology Department, Faculty of Psychology and Educational Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran.

Mohammad Javadipour

Associate Professor, Department of Curriculum Development & Instruction Methods, Faculty of Psychology and Educational Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran.

مرضیه حسین‌زاده دشتی

دانشجوی دکتری مشاوره، دانشکده علوم انسانی، واحد علوم و تحقیقات،

دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

کیوان صالحی

(نویسنده مسئول)

دانشیار، گروه برنامه‌ریزی درسی و روش‌های آموزشی، دانشکده روان‌شناسی و

علوم تربیتی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

حسین کشاورز افشار

دانشیار، گروه مشاوره و روان‌شناسی تربیتی، دانشکده روان‌شناسی و علوم

تربیتی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

محمد جوادپور

دانشیار، گروه برنامه‌ریزی درسی و روش‌های آموزشی، دانشکده روان‌شناسی و

علوم تربیتی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

Abstract

Divorce of parents is a fateful and risky incident in a child's life. The present study seeks to identify and classify the psychological injuries of divorced children. For this purpose, 3296 documents were retrieved from the Iranian scientific databases including Magiran, SID, Noormags, and Ensani from 2006 to 2023. Then, using the CASP evaluation checklist, 26 documents were selected and analyzed. The findings led to the extraction of 42 criteria to explain the psychological damage of children of divorce, and its classification in the form of 2 intrapersonal (26 criteria) and interpersonal (16 criteria) dimensions. Among the identified criteria, children of divorce are more likely to face a decrease in mental health and self-esteem and an increase in anxiety, anger, and aggression, and they suffer from problems such as incompatibility, depression, sadness, isolation, and loneliness. These psychological injuries are the source of many social problems and dysfunctions, and lack of attention can cause double risks. The continuation of the alarming, exponential and sometimes exponential trend of divorce statistics and the continuation of the current approaches, decision-making, decisions, and actions, which are mainly formal, passive, reactive, insular, and fragmentary, can not only face serious risks to individual and family health but also the foundation of Islamic culture. It brings double damage to Iran in terms of public and national security. It seems that the continuation of this dangerous trend is the biggest soft threat to society, which seriously threatens the foundation, health, growth, and stability of Islamic-Iranian culture.

Keywords: Psychological Injuries, Consequences of Parental Divorce, Children Of Divorce, Systematic Review.

چکیده

طلاق والدین یک رخداد سرنوشت‌ساز و مخاطره‌برانگیز در زندگی کودک است. مطالعه حاضر به دنبال شناسایی و دسته‌بندی آسیب‌های روان‌شناختی کودکان طلاق است. بدین‌منظور در پایگاه‌های داده‌های ایرانی شامل مگیران (Magiran)، مرکز اطلاعات علمی (SID)، پایگاه تخصصی نور (Noormags) و پرتال جامع علوم‌انسانی (Ensani)، در بازه زمانی ۱۴۰۲-۱۳۸۵ تعداد ۳۲۹۶ سند بازیابی شدند. سپس با استفاده از فهرست واریسی برنامه مهارت‌های ارزیابی انتقادی (CASP)، ۲۶ سند بر اساس ملاک ارتباط، سودمندی و اعتبار مطالعه و تحلیل انتخاب شدند. یافته‌ها به استخراج ۴۲ ملاک برای تبیین آسیب‌های روان‌شناختی کودکان طلاق و دسته‌بندی آن در قالب ۲ بُعد درون‌فردی (۲۶ ملاک) و بین‌فردی (۱۶ ملاک) منجر شد. از میان ملاک‌های شناسایی‌شده، کودکان طلاق بیشتر با کاهش سلامت روان و عزت‌نفس و افزایش اضطراب، خشم و پرخاشگری مواجه بوده و از مشکلاتی نظیر ناسازگاری، افسردگی، غم، اندوه، انزوا و تنهایی رنج می‌برند. این آسیب‌های روان‌شناختی منشأ بسیاری از مشکلات اجتماعی و کژکارکردی‌ها است. ادامه روند نگران‌کننده، تصاعدی و گاه‌آ نمای آمارهای طلاق و تداوم رویکردها، تصمیم‌سازی‌ها، تصمیم‌گیری‌ها و اقدامات عمدتاً صوری، منفعل، واکنشی، جزیره‌ای و مقطعی حال حاضر، نه تنها می‌تواند سلامت فردی و خانوادگی را با مخاطرات جدی مواجه کند، بلکه بنیان فرهنگ اسلامی ایرانی را در ابعاد کلان امنیت عمومی و ملی با صدمات دوجندانی همراه می‌سازد. به نظر می‌رسد تداوم این روند خطرناک بزرگترین تهدید نرم جامعه است که بنیان، سلامت، بالندگی و پایداری فرهنگ اسلامی - ایرانی را بشدت تهدید می‌کند.

واژه‌های کلیدی: آسیب‌های روان‌شناختی، تبعات طلاق والدین، کودکان

طلاق، مرور نظام‌مند.

مقدمه

خانواده، پایه اساسی اجتماع و سلول سازنده زندگی است و در وسیع‌ترین مفهوم کلمه، خاستگاه اعضای خویش و پناهگاه آنان است (کشاوری معظم، ۱۳۹۸). معمولاً عوامل مختلف فردی، اجتماعی، عاطفی و روان‌شناختی، پایداری و انسجام این نهاد دیرینه و سازنده اجتماعی را تضعیف می‌کنند (گونای^۱ و همکاران، ۲۰۱۹). از جمله‌ی این عوامل تضعیف‌کننده، طلاق است که، منشأ بسیاری از آسیب‌های روانی و اجتماعی است. این پدیده، نه‌تنها تعادل روانی دو انسان، بلکه تعادل روانی فرزندان، بستگان، دوستان و نزدیکان را نیز به هم می‌زند (رضوی، ۱۴۰۰). "طلاق والدین بر پیامدهای مختلف رفتاری، عاطفی، اجتماعی و تحصیلی تأثیر می‌گذارد و فرزندان خانواده‌های مطلقه بیشتر با مشکلات مواجه می‌شوند" (باهنر و همکاران، ۲۰۲۳، ص. ۱). بر اساس آمار سازمان ثبت احوال کشور در دو ماه اول سال ۱۴۰۲، میزان ۷۹۲۶۰ مورد ازدواج و ۳۷۷۰۱ مورد طلاق ثبت گردیده است که حاکی از آمار ۴۷/۵ درصدی طلاق نسبت به ازدواج می‌باشد (سازمان ثبت احوال ایران، ۱۴۰۲). این آمار نگران‌کننده تبعات مختلفی پیش رو دارد از جمله آسیب‌های روان‌شناختی که بر کودکان طلاق بر جای می‌گذارد (دونگ و بویی^۲، ۲۰۲۰).

یافته‌های به‌دست‌آمده نشان داد که در خانواده‌های طلاق، کودکان بیشترین آسیب را خواهند دید. آنها به دلیل از دست دادن پدر یا مادر، دچار کمبود محبت شده و از جدایی پدر و مادرشان، احساس گناه می‌کنند و خودشان را مسبب این اتفاق می‌دانند (اسماعیل^۳، ۲۰۲۳). تأثیر طلاق والدین در سنین کودکی نسبت به دوران نوجوانی بیشتر است و تأثیرات منفی بیشتری بر روابط خانوادگی و افسردگی آنها دارد (تی دمیر^۴، ۲۰۲۱). نتیجه یک مرور سیستماتیک حاکی از این است که کودکانی که در معرض طلاق والدین قرار گرفته‌اند در بزرگسالی علایم افسردگی و اضطراب، خطر آسیب روانی، عزت نفس پایین و عدم استقلال را دارند. همچنین میزان مصرف مواد مخدر و الکل، کیفیت زندگی پایین تر، دل‌بستگی نا ایمن، نرخ طلاق بالاتر، احساس از دست دادن، رها شدن و گناه را دارند (میرالس و همکاران^۵، ۲۰۲۳). یک مطالعه دیگر نشان داد که طلاق والدین در دوران کودکی، با دل‌بستگی نایمن در اوایل بزرگسالی، مرتبط است. همچنین این افراد در بزرگسالی برای دل‌بستگی به دیگران، احساس امنیت کمتری دارند (علی^۶ و همکاران، ۲۰۲۲). بطور کلی ناسازگاریهای کودک با تعارض خانوادگی ارتباط مستقیم دارد و پژوهش ایکسرسا نشان داد که هر چه تعارضات زوجین قبل از تولد کودک بیشتر باشد سطح ناسازگاری فرزند در دوران کودکی افزایش خواهد یافت که این نکته بر حل تعارضات زناشویی در دوران قبل از تولد فرزندان تأکید دارد (ایکسرسا و همکاران^۷، ۲۰۲۰).

یافته‌های پژوهشی در زمینه اختلالات سلوک و عدم مقبولیت اجتماعی و دشواری در تنظیم هیجان نشان داد که، موارد فوق در کودکان طلاق، نسبت به کودکان با مرگ والدین و کودکان عادی بیشتر است (زرعتکار و همکاران، ۱۴۰۰). در پژوهشی دیگر عابدین و حیدری (۱۴۰۰) به این نتیجه رسیدند که کودکان طلاق، نسبت به کودکان عادی میزان افسردگی و اضطراب و پرخاشگری بیشتری دارند. دانش‌آموزان پسر، متعلق به خانواده‌های طلاق در مقایسه با دانش‌آموزان پسر عادی، در مؤلفه‌های برنامه‌ریزی، توجه پایدار، شناخت اجتماعی و انعطاف‌پذیری شناختی عملکرد ضعیف‌تری دارند (ربیعی و صابر، ۱۴۰۰). همچنین آریان‌پور و عباسی (۱۳۹۹) به مقایسه علائم اختلالات اضطرابی، ابراز هیجان و پذیرش اجتماعی در کودکان دارای تجربه طلاق والدین و مرگ والدین با کودکان عادی پرداختند. یافته‌ها حاکی از این بود که: علائم اضطرابی (اختلال پانیک، اختلال اضطراب فراگیر، اختلال اجتنابی، اختلال اضطراب اجتماعی، اختلال اجتناب از مدرسه) مشکل در ابراز هیجان (ابراز هیجان ضعیف، بی‌میلی در ابراز هیجان) در کودکان طلاق و دارای تجربه مرگ والدین بیشتر از کودکان عادی بود. همچنین میانگین اختلالات اضطرابی (ابعاد آن) و مشکل در ابراز هیجان (ابعاد آن) در دختران بیشتر از پسران بود. علاوه بر این پذیرش اجتماعی در کودکان طلاق کمتر از کودکان عادی ارزیابی شد (آریان‌پور و عباسی، ۱۳۹۹). طلاق می‌تواند سبب تأثیرات منفی بر روان کودکان داشته‌باشد و به‌صورت کوتاه‌مدت و گاهی تا نسل‌های دیگر، ادامه‌دار باشد. طلاق می‌تواند باعث تعارض و بی‌ثباتی در بنیان خانواده شود و پیامدهایی چون اضطراب، افسردگی، افت تحصیلی، شکل‌گیری شخصیت ضداجتماعی و حتی در زندگی مشترک ناموفق فرزندان، در آینده تأثیرگذار باشد. کمبودها، گره‌ها و عقده‌ها در کنار عواملی چون: وابستگی سمی، احساس خشم، احساس

1. Günay

2. Dong & Bouey

3. Ismail

4. Demir & Dagdas

5. Miralles & Godoy & Hidalgo

6. Ali

7. Xerxa & Rescorla & Serdarevic & Van IJzendoorn & Jaddoe & Verhulst

حقارت و احساس ترحم، نادیده انگاشتن استعدادها و کشف نکردن فضاهای آرام ذهنی، در انتخاب‌ها و روابط، در هر مرحله‌ای از رشد، تأثیر منفی خود را خواهد گذاشت. بدترین پیامد ممکن این است که، انتخاب‌های فرد تحت تأثیر این عوامل به‌ویژه کمبودها قرار بگیرد (مسجدی و درویشی، ۱۴۰۰).

با توجه به حساسیت جایگاه کودکان دبستانی و طبق نتایج حاصله از تحقیقات انجام شده در زمینه طلاق، که موید این است که این رده سنی بیشتر در معرض آسیب‌های روانشناختی ناشی از طلاق والدین است، همچنین تأثیرپذیری بیشتر از رفتارهای آسیب‌زای والدین در مراحل پیش از طلاق، لزوم جمع‌بندی پژوهش‌ها و مطالعه مروی نظام‌مند برای شناخت دقیق آسیب‌های روانشناختی طلاق بر کودکان تثبیت می‌گردد. و با یاری جستن از نتایج مطالعات انجام شده که هر کدام بر بخشی از آسیب‌ها اشاره دارند به یک نتیجه نهایی رسید که به والدین و اولیا مدرسه و مشاوران جهت ارائه راهکار برای مداخله در این زمینه کمک شایانی کرد.

روش

این پژوهش، با هدف مرور نظام‌مند^۱ تحقیقات انجام‌شده در زمینه آسیب‌های روان‌شناختی کودکان طلاق انجام شد. بدین جهت از منظر هدف، در دسته تحقیقات کاربردی و از منظر اجرایی شیوه گردآوری داده‌ها، از روش مطالعات اسنادی به شیوه مرور نظام‌مند است. برای بررسی منظم از راهنمای (اوکولی^۲، ۲۰۱۵) استفاده شد. همچنین به منظور بررسی دقیق‌تر و انتخاب صحیح مقالات، از فرایند انتخاب مقالات^۳ در پژوهش (سیلوا^۴، ۲۰۱۵) استفاده شده است. مراحل کلی این مطالعه به ترتیب شامل «برنامه‌ریزی، انتخاب، استخراج و اجرا» است. در این تحقیق، مقوله‌های اصلی استخراج، و بعد از کدگذاری و انتخاب مقوله‌های اصلی، ترکیبی از این مقوله‌ها انجام شد که منجر به نتیجه‌گیری مفهومی، بر اساس بررسی‌های صورت‌پذیرفته در حوزه آسیب‌های روان‌شناختی کودکان طلاق شد. برای مطالعه مروی نظام‌مند حاضر، مقالاتی وارد پژوهش شدند که، واژه‌های کلیدی مورد جستجو را داشتند و به آسیب‌های روان‌شناختی کودکان طلاق پرداخته بودند و مقالات اصلی بودند که، بعد از سال ۱۳۸۵ در مجلات علمی داخلی منتشر شده و در پایگاه‌های معتبر ایرانی نمایه شده بودند. اسناد شامل تمامی نظریه‌ها، رویکردها و پژوهش‌های میدانی بود که در مجله‌های علمی معتبر به چاپ رسیده باشند و دارای متن کامل باشند. با توجه به بررسی‌های انجام‌شده در اسناد و پژوهش‌ها در این زمینه، تعداد ۳۲۹۶ مطالعه داخلی با کلیدواژه‌های مدنظر یافت شد که با غربالگری و بررسی تعداد ۲۶ عنوان پژوهش نهایی انتخاب و مورد بررسی قرار گرفت.

واژه‌های کلیدی: داده‌های مورد نیاز با استفاده از جستجوی کلیدواژه‌های «طلاق، کودکان، کودکان طلاق، آسیب‌های روان‌شناختی» در پایگاه‌های اطلاعات داده‌های مگیران (Magiran)، پایگاه اطلاعاتی مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی (SID)، پایگاه تخصصی نور (Noormags) و پرتال جامع علوم انسانی (Ensani)، در دامنه زمانی سال ۱۳۸۵ تا ۱۴۰۲ بررسی شد.

راهبرد جستجو: داده‌های مورد نیاز با استفاده از جستجوی کلیدواژه‌های «طلاق، کودکان، کودکان طلاق، آسیب‌های روان‌شناختی» در پایگاه‌های اطلاعات داده‌ها در دامنه زمانی سال ۱۳۸۵ تا ۱۴۰۲ بررسی شد.

ملاک‌های ورود و خروج: برای مطالعه مروی نظام‌مند حاضر، مقالاتی وارد پژوهش شدند که، واژه‌های کلیدی مورد جستجو را داشتند و به آسیب‌های روان‌شناختی کودکان طلاق پرداخته بودند و مقالات اصلی بودند که، بعد از سال ۱۳۸۵ در مجلات علمی داخلی منتشر شده و در پایگاه‌های معتبر ایرانی نمایه شده بودند. اسناد شامل تمامی نظریه‌ها، رویکردها و پژوهش‌های میدانی بود که در مجله‌های علمی معتبر به چاپ رسیده باشند و دارای متن کامل باشند. با توجه به بررسی‌های انجام‌شده در اسناد و پژوهش‌ها در این زمینه، تعداد ۳۲۹۶ مطالعه داخلی با کلیدواژه‌های مدنظر یافت شد که با غربالگری و بررسی تعداد ۲۶ عنوان پژوهش نهایی انتخاب و مورد بررسی قرار گرفت.

ارزیابی کیفیت مقاله‌ها: روش‌های مختلفی برای بررسی کیفیت مقالات مورد بررسی پیشنهاد شده است (بنی‌اسدی و همکاران^۵، ۲۰۲۳). به منظور راهبردهایی نظیر تشریح مضامین، توصیف روشن و نیز ارزیابی بر اساس فهرست وارسی موسوم به برنامه مهارت‌های

1. Systematic review

2. Okoli

3. Article selection process

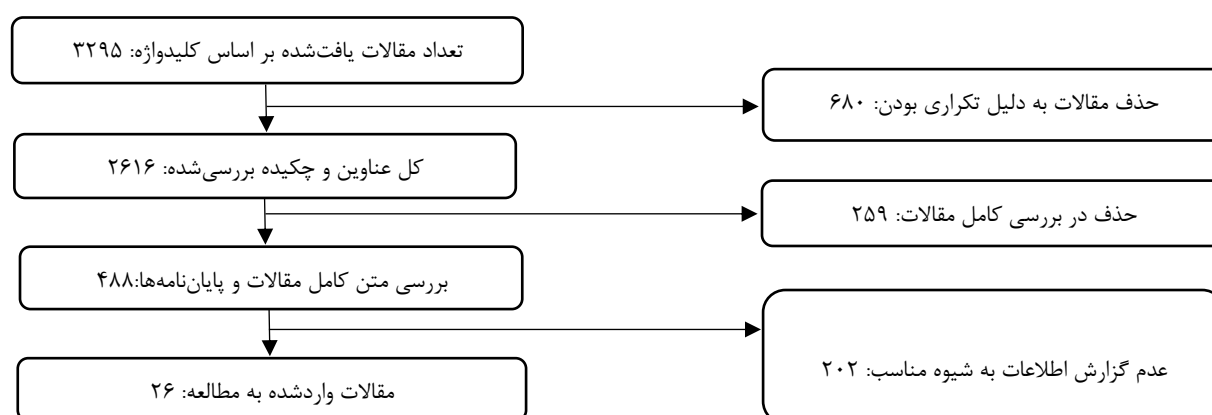
4. Silva

1. Baniasadi et al.

A systematic review: Investigating the psychological damage of Iranian children in parental divorce

ارزیابی انتقادی^۱ (CASP) استفاده شد. این فهرست وارسی به محقق کمک می‌کند تا اعتبار، دقت و کیفیت محتوای مورد نظر را بررسی و تحلیل نماید. این فهرست وارسی دارای چند سؤال است که، محقق برای هر سؤال، نمره‌دهی می‌کند. بنابراین، با جمع امتیازات هر پژوهش، کیفیت هر مقاله را بررسی و تحلیل می‌نماید. شکل یک فرایند بررسی و انتخاب مقالات بر اساس کیفیت و اطلاعات مورد نیاز در پژوهش را نشان می‌دهد.

شکل ۱. فرآیند بررسی و انتخاب مقالات

در جدول ۱ مقالات منتخب پژوهش همراه با مشخصات آنها شامل عنوان، نویسنده، سال انتشار، روش تحقیق و تعداد نمونه مورد بررسی ارائه شده است. فهرست جستجو بر اساس ملاک‌های ورود وجود کلیدواژه در عنوان یا واژگان کلیدی و یا در متن پژوهش بود.

جدول ۱. پژوهش‌های انجام‌شده در حوزه آسیب‌های روانی و آموزشی کودکان طلاق

کد	عنوان	نویسنده/محقق	سال	شهر	ابزار پژوهش	روش	تعداد نمونه
۱	مقایسه خودتنظیمی، هوش هیجانی و خودپنداره در فرزندان طلاق و عادی	بلقان‌آبادی	۱۳۹۵	سبزوار	پرسشنامه	علّی - مقایسه‌ای	۲۰۰ نفر
۲	مقایسه مهارت‌های اجتماعی در کودکان طلاق و عادی مقطع ابتدایی شهرستان سیرجان	شاه‌بداغی	۱۳۹۵	سیرجان	پرسشنامه	دردسترس	۸۰ نفر
۳	مقایسه علائم اختلالات اضطرابی، ابراز هیجان و پذیرش اجتماعی در کودکان دارای تجربه طلاق و مرگ والدین با کودکان عادی	آریان پور و عباسی	۱۳۹۹	ملایر	پرسشنامه	علّی - مقایسه‌ای	۲۶۸ نفر
۴	مقایسه میزان نافرمانی مقابله‌ای، خشونت و سازگاری اجتماعی در فرزندان والدین طلاق و عادی	معنوی	۱۳۹۹	یاسوج	پرسشنامه	علّی - مقایسه‌ای	۳۰۰ نفر
۵	تأثیر طلاق بر فرزندان	ساوادوگو و وحیدی	۱۳۹۸	قم	پژوهش‌های داخلی	کتابخانه‌ای	-
۶	اثربخشی مشاوره گروهی با رویکرد شناختی رفتاری در کاهش افسردگی کودکان طلاق	کرمی و همکاران	۱۳۹۲	تهران	پرسشنامه	شبه‌آزمایشی	۲۰ نفر
۷	مقایسه مهارت‌های اجتماعی، سلامت روانی و عملکرد تحصیلی در فرزندان با والدین مطلقه طلاق و عادی	قمری گیوی و خشنونیاچماچایی	۱۳۹۵	تهران	پرسشنامه	علّی - مقایسه‌ای	۱۴۰۰ نفر

۸	بررسی و مقایسه میزان پرخاشگری کودکان طلاق و عادی	سهرابی و همکاران	۱۳۹۰	سندج	پرسشنامه	علّی - مقایسه‌ای	۴۰ نفر
۹	مسائل فرزندان طلاق در ایران و مداخلات مربوطه: فراتحلیل مقالات موجود	یحیی زاده و حامد	۱۳۹۴	تهران	پژوهش های داخلی	فراتحلیل	-
۱۰	مقایسه شاخص های ترسیمی آزمون ترسیم خانوادگی جنبشی در کودکان عادی و طلاق	میری وحید و همکاران	۱۳۹۵	بجنورد	ارزیابی نقاشی کودکان	علّی - مقایسه‌ای	۶۰ نفر
۱۱	امید در نگرش و دانش تک والد؛ فرزندان طلاق	اسلامی و همکاران	۱۳۹۶	چهاردانگه	مصاحبه کیفی	کیفی	۱۶ نفر
۱۲	مقایسه اختلال های روان شناختی فرزندان طلاق با همتایان عادی	مرادی و اخانی	۱۳۹۸	سمنان	چک لیست بررسی مشکلات رفتاری	علّی - مقایسه‌ای	۳۴۱ نفر
۱۳	مقایسه ویژگی های نقاشی کودکان دختر و پسر طلاق با کودکان عادی	ناجی	۱۳۹۶	تهران	آزمون ترسیم خانواده	دردسترس	۹۶ نفر
۱۴	اثربخشی کتاب درمانی گروهی بر میزان اضطراب جدایی و افسردگی در کودکان والدین طلاق گرفته	بانکی و همکاران	۱۳۸۸	اصفهان	پرسشنامه	شبه آزمایشی	۳۰ نفر
۱۵	مقایسه هوش هیجانی و خودپنداره بین فرزندان طلاق و عادی در مدارس ابتدایی شهر شاهرود	ابراهیمی	۱۳۹۵	شاهرود	پرسشنامه	علّی - مقایسه‌ای	۱۲۰ نفر
۱۶	تدوین پروتکل آموزشی رفتار با کودکان طلاق به مادرانشان و اثر آن بر رفتار مادران	غلامی و همکاران	۱۳۹۸	همدان	پرسشنامه	آزمایشی	۴۰ نفر
۱۷	بررسی مقایسه ای میزان سازگاری کودکان دبستانی خانواده های مطلقه در شهر همدان	حبیبی و ساجدی	۱۳۸۵	همدان	چک لیست رفتاری کودکان	توصیفی - تحلیلی	۲۰۴ نفر
۱۸	مطالعه ای پدیدارشناسانه ای تجارب هیجانی فرزندان طلاق	زمانی زارچی و همکاران	۱۳۹۶	تهران	مصاحبه نیمه ساختار یافته ۱	کیفی	۱۷ نفر
۱۹	مقایسه نیازهای روانی و استرس ادراک شده بر اساس آزمون اندریافت کودکان و ترسیم خانواده در کودکان طلاق و غیر طلاق	حیاتلو و باباخانی	۱۳۹۸	تهران	آزمون ترسیم خانواده و اندریافت کودکان	علّی - مقایسه‌ای	۱۲۰ نفر
۲۰	تأثیرات منفی طلاق و فروپاشی خانواده بر افت تحصیلی فرزندان در مقطع ابتدایی	فتحی	۱۳۹۹	تهران	پژوهش های داخلی	کتابخانه ای	-
۲۱	مقایسه مقبولیت اجتماعی، اختلالات سلوک و دشواری در تنظیم هیجان در کودکان طلاق، کودکان با مرگ والدین و کودکان عادی شهر قم	زراعتکار و همکاران	۱۴۰۰	قم	پرسشنامه	توصیفی	۱۸۰ نفر
۲۲	اثربخشی برنامه مداخله رویکرد مثبت گرا بر مشکلات درونی سازی شده کودکان طلاق	واحدی و همکاران	۱۴۰۰	عجب شیر	پرسشنامه	نیمه آزمایشی	۴۰ نفر
۲۳	اثربخشی آموزش برنامه سازگاری با طلاق والدین بر سازگاری و کاهش اختلالات رفتاری دانش آموزان دختر طلاق دوره ابتدایی شهر اصفهان	خاکیان	۱۳۸۹	اصفهان	پرسشنامه	نیمه تجربی	۳۰ نفر
۲۴	مقایسه میان اختلالات رفتاری کودکان در خانواده های ناسازگار، طلاق و عادی منطقه ۴ شهر تهران	اصغری هنجنی	۱۳۹۱	تهران	پرسشنامه	علّی - مقایسه‌ای	۱۲۰ نفر
۲۵	بررسی مقایسه ای میزان اختلال های رفتاری دانش آموزان دبستانی با مادران مطلقه و فوت شده تحت حمایت بهزیستی شهرستان ورامین	گلشنی منز	۱۳۹۱	ورامین	پرسشنامه	کاربردی	۶۰ نفر

۴۸۴	علی - مقایسه‌ای	پرسشنامه	نابین	۱۳۹۱	برهانی نایینی	مقایسه آسیب‌پذیری در برابر اعتیاد در فرزندان طلاق، فرزندان خانواده‌های پرتعارض و عادی در شهرستان نایین
-----	--------------------	----------	-------	------	---------------	--

یافته‌ها

در این مطالعه با مرور نظام‌مند اسناد مرتبط با موضوع و منتخب و مطالعه دقیق، تمامی آسیب‌های روان‌شناختی که توسط محققان در محتوای پژوهش‌های منتخب استخراج شد و در جدول نشان داده شده‌اند. جدول زیر، چگونگی تقسیم‌بندی مفاهیم شاخص‌های آسیب‌های روان‌شناختی کودکان طلاق را نشان داده است. این مطالعه منجر به استخراج ۲ بعد درون‌فردی و بین‌فردی و ۴۲ ملاک برای آسیب‌های روان‌شناختی کودکان طلاق شد.

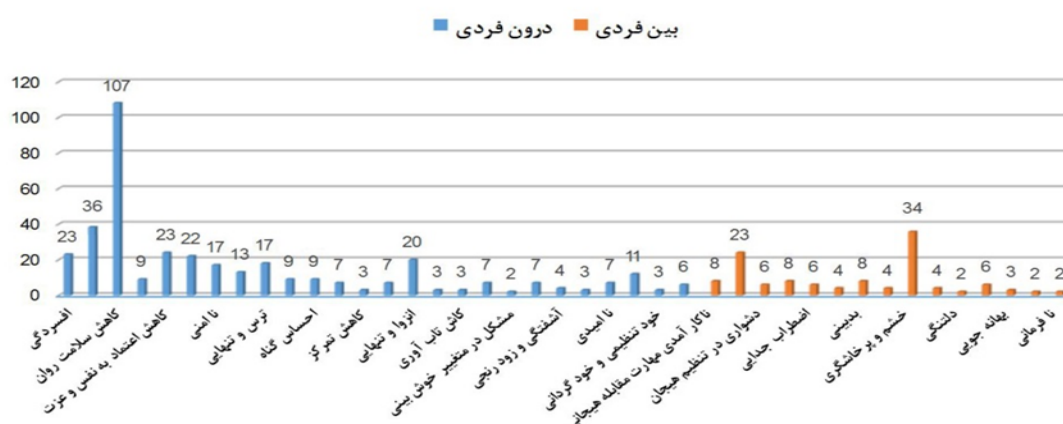
جدول ۲. تقسیم‌بندی مفاهیم و شاخص‌ها

ملاک	بُعد	نشانه‌ها	فراوانی
افسردگی	درون‌فردی	{۵}، {۶}، {۱۳}، {۱۴}، {۱۹}، افزایش افسردگی {۱۲}، افسردگی زیاد {۵}، {۷}، {۸}، {۹}، {۱۰}، {۱۱}، {۱۴}، {۱۶}، {۲۱}، {۲۲}، {۲۳}، {۲۵}، بروز افسردگی {۵}، داشتن نشانه‌های افسردگی {۷}، {۱۸}، {۸}	۲۳
اختلال اضطرابی	درون‌فردی	اختلال اضطراب فراگیر و اضطرابی {۳}، {۲۶}، {۳}، {۹}، {۵}، تجربه میزان زیادی از اضطراب {۸}، {۱۰}، {۱۸}، {۱}، {۸}، {۵}، {۷}، {۸}، {۹}، {۱۰}، {۱۲}، {۱۴}، {۱۶}، {۱۹}، {۲۲}، {۲۵}، اضطراب بالا {۵}، {۷}، {۸}، {۱۰}، اضطراب جدایی {۵}، {۲۱}، {۲۵}، اضطراب فراگیر {۲۱}، اضطراب فوبیا و افکار پارانوئید {۹}، {۱۹}، {۷}، {۸}، {۱۲}، {۷}	۳۶
کاهش سلامت روان	درون‌فردی	به هم ریختن تعادل روانی، بهزیستی روانی کمتر {۱۲}، {۵}، بیماری‌های روانی {۸}، {۵}، پریشانی‌های روانی {۱۱}، پیدا کردن نوعی ترس روانی {۵}، تأثیر روی سلامت روانی {۲۲}، {۲۱}، تحمل فشارهای روانی بیشتر {۱۹}، {۹}، {۵}، {۱۹}، در معرض آسیب‌های روانی فراوان قرار گرفتن {۹}، {۱۱}، {۵}، عدم تعادل روانی هنگام عصبانیت {۵}، {۹}، {۵}، {۲۱}، {۲۲}، {۱۹}، {۷}، {۱۱}، {۱۲}، {۱۶}، {۱۸}، {۱۹}، {۱۶}، اختلالات خلقی {۲۲}، {۵}، {۷}، {۵}، {۷}، {۱۲}، اختلال در رشد عاطفی {۷}، {۷}، {۸}، {۱۲}، {۷}، بحران‌های شدید روانی-روحي {۷}، {۷}، {۵}، {۱۶}، {۵}، وضعیت روانی {۱۸}، {۵}، {۷}، اختلالات سلوک {۲۱}، {۱۶}، از دست منبع عاطفی {۷}، {۱۱}، {۱۲}، {۱۳}، {۲۰}، {۱۶}، {۱۸}، {۱۶}، {۱۲}، تأثیر مخرب بر سلامت روان {۹}، {۵}، {۹}، {۵}، {۱۸}، آسیب عاطفی {۱۹}، {۱۸}، {۹}، {۱۲}، {۷}، سلامت روان کمتر و ضعیف {۱۸}، {۱۲}، {۱۶}، {۷}، {۵}، {۱۱}، {۱۲}، {۱۲}، نشانه‌های روان‌تنی، اضطراب و بی‌خوابی، افسردگی {۱۹}، {۷}، {۵}، {۸}، {۷}، {۹}، {۱۲}، {۹}، {۷}، {۵}، {۷}، {۲۱}، {۱۸}، {۱۹}، {۲۰}، {۱۹}	۱۰۷
استرس مزمن	درون‌فردی	استرس روانی {۱۶}، {۲۱}، {۹}، {۷}، {۷}، {۷}، {۷}، مقابله ضعیف با استرس‌های زندگی {۷}، {۵}، نداشتن انعطاف کاری برای تعیین شیوه مطلوب مقابله با استرس {۷}	۹
کاهش اعتماد و عزت‌نفس	درون‌فردی	اعتمادبه‌نفس کم {۸}، {۱۰}، {۱۶}، {۱۷}، عزت‌نفس پایین {۷}، {۸}، {۱۰}، {۱۱}، {۱۴}، {۱۶}، {۱۸}، {۱۹}، {۱۸}، {۱۸}، کاهش اعتمادبه‌نفس {۱۰}، {۵}، {۹}، {۷}، {۵}، {۲۱}	۲۳
ناکارآمدی مهارت مقابله هیجانی	بین‌فردی	استفاده بیشتر از شیوه مقابله هیجانی و اجتنابی {۷}، {۲۱}، {۱۲}، {۵}، {۷}، {۹}، {۳}، {۵}	۸
غم و اندوه	درون‌فردی	غم و اندوه {۲۱}، {۲۲}، {۱۲}، {۵}، {۹}، {۱۶}، {۱۶}، {۱۴}، {۵}، {۱۲}، احساس دلتنگی و اندوه و رنجش {۷}، {۱۸}، {۷}، {۵}، {۷}، {۷}، احساس طرد و نادیده‌انگاری {۱۸}، {۱۱}، {۱۲}، هیجان غم و اندوه ناشی از جدایی والدین {۷}، {۹}، {۵}	۲۲

[Downloaded from frooyesh.ir on 2025-06-04]

۲	احساس بی‌وفایی {۹}، احساس اینکه والدین نقش عمدی و جدی در جا گذاشتن آن‌ها داشتند {۸}	بین فردی	احساس بی‌وفایی
۳	خودتنظیمی {۱}، تأثیر منفی بر مهارت‌های خودگردانی {۱۲}، نداشتن راهبرد خودنظم‌دهی {۲۲}	درون فردی	خودتنظیمی و خودگردانی
۶	بلا تکلیفی {۱۸}، {۱۴}، {۱۶}، داشتن وضعیت بی‌ثبات {۵}، نداشتن ثبات قدم {۱۰}، {۸}	درون فردی	بلا تکلیفی و بی‌ثباتی
۱	نافرمانی {۵}، {۸}	بین فردی	نافرمانی

نمودار زیر فراوانی مضامین فراگیر آسیب‌های روان‌شناختی کودکان طلاق را نشان داده است.

نمودار ۱. فراوانی مضامین فراگیر آسیب‌های روان‌شناختی کودکان طلاق

اطلاعات نمودار ۱ نشان می‌دهد که هشت مورد از بیشترین فراوانی مؤلفه‌های آسیب‌های روانی کودکان طلاق به ترتیب شامل: کاهش سلامت روحی و روانی (۱۰۷ مورد)، اختلال اضطرابی (۳۶ مورد)، خشم و پرخاشگری (۳۴ مورد)، افسردگی، اعتماد و عزت نفس، مشکل در سازگاری (۲۳ مورد)، غم و اندوه (۲۲ مورد)، انزوا و تنهایی (۲۰ مورد)، ترس و تنهایی (۱۷ مورد)، ناامنی (۱۷ مورد) می‌باشد.

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف بررسی نظام‌مند آسیب‌های روان‌شناختی کودکان طلاق انجام شد. بر اساس اطلاعات و یافته‌های پژوهش حاضر، آسیب‌های روان‌شناختی ناشی از طلاق بر کودکان دبستانی شامل ابعاد فردی و بین‌فردی است. یافته‌های برآمده از مطالعه حاضر با بسیاری از یافته‌های دیگر محققان همسوست؛ به طور مثال تولیوس^۱ و همکاران (۲۰۲۲) نشان داد که سطح مشکلات درونی و برونی نوجوانان در دوره پس از طلاق والدین به طور قابل توجهی بالاتر بوده و نوجوانان طلاق پس از طلاق والدین خود، مشکلات عاطفی و رفتاری شدیدتری را تجربه می‌کنند. بیات‌پور و نوری نژاد (۱۴۰۱) در پژوهشی دریافتند که طلاق و جدایی والدین از یکدیگر زمینه‌ساز عصیان و پرخاشگری در فرزندان می‌شود و تأثیرات مخرب و مستمری بر رشد عاطفی، اخلاقی، اجتماعی و تحصیلی آن‌ها دارد به‌نحوی که کمتر از زندگی لذت می‌برند. بی‌اشتهایی بر آنان چیره می‌شود و خسته به نظر می‌رسند، مگر اینکه پدر و مادر با آگاهی از موقعیت و شرایط خود و فرزندان در روابط و عملکردشان تغییر ایجاد کنند که نفع آن، به تمام اعضای خانواده و جامعه می‌رسد. ترن^۲ و همکاران (۲۰۲۳) به این نتیجه دست یافتند که نوجوانانی که والدینشان از طلاق گرفته‌اند، در معرض خطر استرس، اضطراب و افسردگی قرار دارند. هرچند طلاق والدین همیشه منجر به ایجاد مشکلات عاطفی و رفتاری در فرزندان نمی‌شود اما، یقیناً جنبه‌های منفی طلاق بیشتر از تبعات مثبت آن است (عماد و همکاران، ۱۳۹۴، به نقل از بابائیان و همکاران، ۱۴۰۰). همچنین پژوهش مرادی و اخانی (۱۳۹۸) بیانگر این بود که کودکان مطلقه به‌طور

1. Tullius
2. Tran

معناداری میزان بیشتری از اختلال های روان شناختی اضطراب، گوشه گیری، مشکلات اجتماعی، مشکلات توجه و مشکلات تفکر را نسبت به کودکان عادی دارند.

یکی از مؤلفه های متزلزل کننده پایه های خانواده، طلاق است (باهنر و همکاران، ۲۰۲۳). متأسفانه در ایران آمارها، نشان دهنده افزایش خطرناک پدیده طلاق، در سال های اخیر بوده است. به نظر می رسد، ادامه رویه و روند نگران کننده طلاق ها و کم توجهی سوال برانگیز متولیان و نهادهای مربوطه در این حوزه! برای فاصله گرفتن از تصمیم سازی، تصمیم گیری ها و اقدامات عمدتاً صوری، منفعل، واکنشی، جزیره ای و مقطعی، نه تنها در سطح فردی و خانوادگی، بلکه در سطوح کلان امنیت عمومی و ملی، می تواند جامعه ایرانی را با صدمات جبران ناپذیری همراه سازد که بنیان، سلامت و پایداری فرهنگ اسلامی - ایرانی را بشدت تهدید نماید. در سالیان اخیر روند نسبت طلاق به ازدواج رو به افزایش بوده است. ضعف مهارت و سواد همسر داری، تغییر شیوه های همسر گزینی، افزایش فرد گرایی و منفعت طلبی، بیکاری، اعتیاد و تبلیغات فضای مجازی مهم ترین علل طلاق از نظر خبرگان می باشد. در حال حاضر، برنامه ملی کنترل و کاهش طلاق اجرایی است ولی مهم ترین چالش های اجرای این برنامه، ضعف همکاری بین بخشی، ضعف مشارکت مردم، پراکندگی خدمات اجتماعی و تاثیر عوامل کلان سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فناوری، زیست محیطی و بین المللی بر اقدامات این برنامه ملی است (دماری و همکاران، ۱۴۰۱). پیامدها و آسیب های ناشی از طلاق بر روی کودکان، امری مهم و آگاهی دهنده است؛ مطالعات نشان می دهد که کودکان خانواده های مطلقه نسبت به کودکان خانواده های عادی دارای مشکلات عاطفی، رفتاری و تحصیلی بیشتری هستند و از سلامت روان کمتری برخوردارند. همچنین آنها موفقیت های تحصیلی کمتری کسب می کنند و ناسازگاری روان شناختی بیشتری از خود بروز می دهند و عزت نفس پایین تری دارند (کابین^۱، ۲۰۲۳). پرواضح است که این آسیب های روان شناختی، منشأ بسیاری از مشکلات اجتماعی و کژکارکردی ها است. ادامه روند نگران کننده، تصاعدی و گاهاً نمایی آمارهای طلاق و تداوم رویکردها، تصمیم سازی ها، تصمیم گیری ها و اقدامات عمدتاً صوری، منفعل، واکنشی، جزیره ای و مقطعی حال حاضر، نه تنها می تواند سلامت فردی و خانوادگی را با مخاطرات جدی مواجه کند، بلکه بنیان فرهنگ اسلامی ایرانی را در ابعاد کلان امنیت عمومی و ملی با صدمات دوجندانی همراه می سازد. به نظر می رسد تداوم این روند خطرناک بزرگترین تهدید نرم جامعه است که بنیان، سلامت، بالندگی و پایداری فرهنگ اسلامی - ایرانی را بشدت تهدید می کند. عواقب ناشی از کم توجهی به این مقوله آسیب های جدی به نسل بعد را به دنبال خواهد داشت. همانطور که از پژوهشهای انجام شده در زمینه طلاق و آسیب های ناشی از آن بر کودکان به دست آمده لزوم حل اختلافات زوجین قبل از اقدام به تولد فرزند تاکید میگردد. در پژوهش گریگا و پنونی^۲ مشخص شد که جدایی موقت والدین به دلیل تعارضات می تواند از طلاق آنها بر بهزیستی روان شناختی و توانایی شناختی کودکان تاثیر بیشتری داشته باشد (گریگا و همکاران، ۲۰۲۲).

به طور کلی بر اساس یافته های این پژوهش در بین عوامل فردی و بین فردی کاهش سلامت روحی و روانی بیشترین آسیب روانی شایع بود. همچنین اضطراب، خشم، پر خاشگری، افسردگی، کاهش عزت نفس، مشکل در سازگاری، غم و اندوه ناشی از این واقعه، انزوا، تنهایی و ترس در اکثر پژوهش ها یافت می شود. پر واضح است که والدین این کودکان اگر از آسیب هایی که در انتظار فرزندانشان هست مطلع باشند، با تفکر بیشتر و تلاش برای پیشگیری و یا ترمیم روابطشان اقدام خواهند کرد و یا بعد از طلاق، برای کاهش این آسیب های روان شناختی، حمایت عاطفی بیشتری از فرزندان خود خواهند داشت. البته با اجرای برنامه مداخله ایی برای کودکان طلاق در افزایش احساسات و نگرش مثبت، کاهش احساسات منفی نسبت به طلاق والدین، بهبود روابط با والدین و همسالان و افزایش احساس شایستگی در کودکان می تواند تاثیر گذار باشد (رمضان زاده و همکاران، ۱۴۰۲). مضافاً اینکه در پژوهشی که روی کودکان طلاق انجام گرفته با آموزش مثبت نگری، موجب کاهش مشکلات درونی شده این کودکان شده و از آسیب بیشتر آنها را جلو گیری کرد (واحدی و همکاران، ۱۴۰۰). هدف اصلی مرور سیستماتیک، ترکیب نتایج تحقیقات گذشته، در یک چارچوب کمی به نتایج جدیدی دست پیدا کرده می باشد. و از نتایج حاصله می توان در غنی سازی دانش و متون درسی، اصلاح و یا تغییر دادن قانون خانواده، فرهنگ سازی از طریق رسانه های جمعی و استفاده از آن در آموزش ضمن خدمت معلمان و مشاوران بهره گرفت. همچنین با شناسایی این کودکان قبل از ورود به مدرسه توسط مشاورین و اولیای مدرسه و علم به آسیب هایی روان شناختی که ممکن است هر کدام از این جامعه هدف داشته باشند، سعی در آموزش و اتخاذ بهترین شیوه رفتاری با این کودکان خواهد شد تا آسیب های وارد شده درمان و یا حداقل عمیق تر و بیشتر نگردد تا این کودکان آینده ای بهتر و روشن تر را تجربه کنند.

1. Kabyn

2. Garriga & Pennoni

منابع

- اسلامی، م.، حاج حسینی، م.، و اژه ای، ج. (۱۳۹۶). امید در نگرش دانش‌آموزان تک‌والد: فرزندان طلاق. *نشریه اندیشه‌های نوین تربیتی*، ۱۳(۲)، ۲۵-۵۲. https://jontoe.alzahra.ac.ir/article_2897.html
- آریاپوران، س.، و عباسی، م. (۱۳۹۹). مقایسه علایم اختلالات اضطرابی، ابراز هیجان و پذیرش اجتماعی در کودکان دارای تجربه ی طلاق و مرگ والدین با کودکان عادی. *فصلنامه خانواده‌پژوهی*، ۱۶(۶۲)، ۲۵۹-۲۸۳. https://jfr.sbu.ac.ir/article_97821.html
- بابائیان، ن.، یزدانی، ع.، کلاته ساداتی، ا.، و حاج حسینی، م. (۱۴۰۰). کودکان طلاق و مداخلات مددکاری اجتماعی: فراترکیب. *پژوهشنامه مددکاری اجتماعی*، ۸(۳۰)، ۲۴۱-۲۰۹. https://rjsw.atu.ac.ir/article_14862.html
- بانکی، ی.، امیری، ش.، و اسعدی، س. (۱۳۸۸). اثربخشی کتاب درمانی گروهی بر میزان اضطراب جدایی و افسردگی در کودکان والدین طلاق گرفته. *نشریه روان‌شناسی بالینی و شخصیت*، ۷(۲)، ۸-۱. https://cpap.shahed.ac.ir/article_2622.html
- بلقان‌آبادی، م. (۱۳۹۵). مقایسه خودتنظیمی، هوش هیجانی و خودپنداره در فرزندان طلاق و عادی. *غیردولتی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شاهرود*.
- بیات‌پور، م.، و نوری‌نژاد، م. (۱۴۰۱). بررسی نقش طلاق والدین در پرخاشگری فرزندان. *نخستین کنفرانس ملی مطالعات روان‌شناسی سلامت روان، شیراز*. <https://civilica.com/doc/1491603>
- حبیبی، ز.، و ساجدی، ژ. (۱۳۸۵). بررسی مقایسه‌ای میزان سازگاری کودکان دبستانی خانواده‌های مطلقه در شهر همدان. *مجله مراقبت پرستاری و مامایی ابن سینا*، ۱۴(۲)، ۵۰-۴۰. <https://nmj.umsha.ac.ir/article-1-1022-fa.html>
- حیاتلو، س.، و باباخانی، ن. (۱۳۹۸). مقایسه نیازهای روانی و استرس ادراک‌شده براساس آزمون اندریافت کودکان و ترسیم خانواده در کودکان طلاق و غیرطلاق. *فصلنامه روان‌سنجی*، ۸(۳۱)، ۱۳۷-۱۵۵. https://jpsy.roudehen.iau.ir/article_1766.html
- خاکیان، ر. (۱۳۸۹). *اثربخشی آموزش برنامه سازگاری با طلاق والدین بر سازگاری و کاهش اختلالات رفتاری دانش‌آموزان دختر طلاق دوره ابتدایی شهر اصفهان*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت.
- دماری، ب.، مسعودی‌فرید، ح.، حاجبی، ا.، درخشان‌نیاف، احسانی‌چیمه، ا. (۱۴۰۱). روند شاخص‌ها، عوامل موثر و مداخلات طلاق در ایران. *مجله روانپزشکی و روانشناسی بالینی ایران*، ۲۸(۱)، ۷۶-۸۹. magiran.com/p2477548
- ربیعی، م.، و صابر، س. (۱۴۰۰). مقایسه رفتارهای قلدری-قربانی و توانایی شناختی در دانش‌آموزان پسر دوم متوسطه فرزند طلاق و غیر طلاق. *فصلنامه روان‌شناسی تحلیلی شناختی*، ۱۲(۴۵)، ۹۷-۱۰۵. https://psy.garmsar.iau.ir/article_684709.html
- رضوی، س. (۱۴۰۰). *آسیب‌شناسی طلاق و شیوه‌های ارتقای سلامت کودکان پس از طلاق*. تهران: خط آخر.
- رمضان‌زاده، ث.، اعتمادی، ع.، اسنجرانی، ف. (۱۴۰۲). اثربخشی برنامه مداخله‌ای کودکان طلاق بر ادراک کودکان از طلاق والدین: پژوهش مورد منفرد، *فصلنامه روان‌شناسی کاربردی*، ۱۷(۱)، ۱۲۷-۱۴۹. magiran.com/p2582178
- زراعتکار، م.، سروانی، ش.، زینلی‌پور، م.، و اربابی، ف. (۱۴۰۰). مقایسه مقبولیت اجتماعی، اختلالات سلوک و دشواری در تنظیم هیجان در کودکان طلاق، کودکان با مرگ والدین و کودکان عادی شهر قم در سال ۱۳۹۹: یک مطالعه توصیفی. *مجله دانشگاه علوم پزشکی رفسنجان*، ۲۰(۱۰)، ۱۱۱۶-۱۰۹۹. <http://journal.rums.ac.ir/article-1-6131-fa.html>
- زمانی‌زارچی، م.، غلامعلی‌لواسانی، م.، اژه ای، ج.، حسین‌زاده اسکویی، ع.، و صمدی‌کاشان، س. (۱۳۹۷). مطالعه پدیدارشناسانه تجارب هیجانی و ذهنی فرزندان طلاق، *فصلنامه پژوهش در سلامت روان‌شناختی*، ۱۲(۱)، ۳۹-۵۴. https://rph.khu.ac.ir/browse.php?a_id=3125&sid=1&slc_lang=fa
- سازمان ثبت احوال کشور. (۱۳۹۵-۱۴۰۲). *سالنامه‌های آماری سازمان ثبت احوال کشور*. تهران: سازمان ثبت احوال کشور.
- ساوادگو، ب.، و وحیدی، ف. (۱۳۹۹). تأثیر طلاق بر فرزندان. *مجله پژوهش‌های اسلامی جنسیت و خانواده*، ۲(۳)، ۷۱-۸۴. http://sgf.journals.miu.ac.ir/article_4163.html
- سهرابی، ف.، یعقوبی، ک.، و مفیدی، ف. (۱۳۹۰). بررسی و مقایسه میزان پرخاشگری کودکان طلاق و عادی. *فصلنامه مطالعات روان‌شناختی*، ۷(۱)، ۹۷-۱۱۰. https://psychstudies.alzahra.ac.ir/article_1558.html
- عابدین، ش.، و حیدری، ش. (۱۴۰۰). تفسیر تطبیقی آزمون نقاشی خانواده کودکان عادی و کودکان طلاق، *بی‌سرپرست و بدسرپرست (۹ تا ۱۴ ساله)* با تأکید بر بررسی اضطراب، افسردگی و پرخاشگری. *مجله روان‌شناسی و روانپزشکی شناخت*، ۸(۳)، ۱۴۰-۱۵۵. <http://shenakht.muk.ac.ir/article-1-1231-fa.html>
- غلامی، ا.، رشید، خ.، و یارمحمدی‌واصل، م. (۱۳۹۸). تدوین پروتکل آموزشی رفتار با کودکان طلاق به مادرانشان و اثر آن بر رفتار مادران. *فصلنامه دانش و پژوهش در روان‌شناسی کاربردی*، ۲۰(۷۷)، ۴۴-۵۴. https://jsr-p.isfahan.iau.ir/article_667685.html

- فتحی، ک. (۱۳۹۹). تأثیرات منفی طلاق و فروپاشی خانواده بر افت تحصیلی فرزندان در مقطع ابتدایی. *نشریه رهیافت‌های نوین در مطالعات اسلامی*، ۵۲(۳)، ۳۰۹-۳۲۴. <https://ensani.ir/fa/article/457671>
- قمری گیوی، ح. و خشنودنیای چماچایی، ب. (۱۳۹۵). مقایسه مهارت‌های اجتماعی، سلامت روانی و عملکرد تحصیلی در فرزندان با والدین مطلقه متقاضی طلاق و عادی، *فصلنامه خانواده‌پژوهی*، ۱۲(۴۵)، ۶۹-۹۲. https://jfr.sbu.ac.ir/article_97245.html
- کریمی، س.، فخرآذری، ص. و قاسم زاده، ع. (۱۳۹۲). اثربخشی مشاوره گروهی با رویکرد شناختی رفتاری در کاهش افسردگی کودکان طلاق. *مجله سازمان نظام پزشکی جمهوری اسلامی ایران*، ۳۱(۳)، ۲۲۳-۲۱۸. <http://jmciri.ir/article-1-1671-fa.html>
- کشاورز معظم، م. (۱۳۹۸). *آسیب‌های فرزندان طلاق*. مشهد: انتشارات جالیز.
- مرادی، ش. و اخانی، الهه. (۱۳۹۸). مقایسه اختلال‌های روان‌شناختی فرزندان طلاق با هم‌تایان عادی. *رویش روان‌شناسی*، ۱۱۸(۱)، ۱۱۱-۱۱۸. <http://frooyesh.ir/article-1-1273-fa.html>
- مسجدی، ی. و درویشی، ا. (۱۴۰۰). بررسی آسیب‌های اجتماعی و پیامدهای طلاق در ایران. *نهمین همایش علمی پژوهشی علوم تربیتی و روان‌شناسی، آسیب‌های اجتماعی و فرهنگی ایران*، تهران. <https://civilica.com/doc/1375870>
- معنوی، ا. (۱۳۹۹). مقایسه میزان نافرمانی مقابله‌ای، خشونت و سازگاری اجتماعی در فرزندان والدین طلاق و عادی، *پایان‌نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد، دانشگاه پیام نور مرکز یاسوج*.
- میری‌وحید، س.، عباسی، ه.، حیدرنیا، ا. (۱۳۹۵). مقایسه‌ی شاخص‌های ترسیمی آزمون ترسیم خانواده‌ی جنبشی در کودکان عادی و طلاق. *نشریه اصول بهداشت روانی*، ۱۸(۶)، ۳۲۹-۳۳۷. https://jfmh.mums.ac.ir/article_7806.html?lang=fa
- ناجی، ا. (۱۳۹۶). مقایسه ویژگی‌های نقاشی کودکان دختر و پسر طلاق با کودکان عادی. *ششمین کنگره انجمن روان‌شناسی ایران*، تهران. <https://civilica.com/doc/732376>
- واحدی، ش.، حاجی میرآقا، م. و نجاریان، ز. (۱۴۰۰). اثربخشی برنامه مداخله رویکرد مثبت‌گرا بر مشکلات درونی‌سازی‌شده کودکان طلاق. *نشریه روان‌شناسی خانواده*، ۱۸(۱)، ۳۴-۴۶. https://www.ijfpijournal.ir/article_247982.html
- یحیی زاده، ح. و حامد، م. (۱۳۹۴). مسائل فرزندان طلاق در ایران و مداخلات مربوطه: فراتحلیل مقالات موجود. *نشریه مطالعات زن و خانواده*، ۳(۲)، ۹۱-۱۲۰. https://jwfs.alzahra.ac.ir/article_2209.html
- Ali, P. A., McGarry, J., & Maqsood, A. (2022). Spousal Role Expectations and Marital Conflict: Perspectives of Men and Women. *Journal of interpersonal violence*, 37(9-10), NP7082–NP7108. <https://doi.org/10.1177/0886260520966667>
- Bahonar, F., Etemadi, O., & Salehi, K. (2023). Dimensions of Post-Traumatic Growth Resulting from Parental Divorce among Young Iranian Women. *Journal of Loss and Trauma*, 28(8), 1-23.
- Baniasadi, A., Salehi, K., Khodaie, E. et al. Fairness in Classroom Assessment: A Systematic Review. *Asia-Pacific Edu Res* 32, 91–109 (2023). <https://doi.org/10.1007/s40299-021-00636-z>
- Demir-Dagdas, T. (2021). Parental divorce, parent–child ties, and health: Explaining long-term age differences in vulnerability. *Marriage & Family Review*, 57(1), 24-42.
- Dong, L., & Bouey, J. (2020). Public Mental Health Crisis during COVID-19 Pandemic, China. *Emerging infectious diseases*, 26(7), 1616–1618. <https://doi.org/10.3201/eid2607.200407>
- Günay, G., Ersoy, A. F., & Alas Özduvan, O. (2019). Divorce as a social problems and it's causes: family court examinations from karabuk sample. *Turkish Journal of Applied Social Work*, 2(1), 48-55. <https://dergipark.org.tr/en/pub/trjasw/issue/46446/561133>
- Garriga, A., & Pennoni, F. (2022). The causal effects of parental divorce and parental temporary separation on children's cognitive abilities and psychological well-being according to parental relationship quality. *Social Indicators Research*, 161(2-3), 963-987.
- Ismail, B. (2023). Description of the Impact of Divorce on the Psychic Condition of Children. *Journal of Asian-african Focus in Health*, 1(1), 25-31. <http://www.scieclouds.com/ojsnew/index.php/sj/article/view/8>
- Miralles, P., Godoy, C., & Hidalgo, M. D. (2023). Long-term emotional consequences of parental alienation exposure in children of divorced parents: A systematic review. *Current Psychology*, 42(14), 12055-12069.
- Kabyn, A. (2023). The Psychological Consequences of Children of Parental Divorce. *Canadian Journal of Family and Youth*, 15(2), 120-125. <https://doi.org/10.29173/cjfy29923>
- Okoli, C. (2015). A Guide to Conducting a Standalone Systematic Literature Review. *Communications of the Association for Information Systems*, 37(43), 879-910. <http://aisel.aisnet.org/cais/vol37/iss1/43>
- Silva, M. (2015). A systematic review of Foresight in Project Management literature. *Procedia Computer Science*, 64, 792-799. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2015.08.630>
- Tran, B. T., Nguyen, M. T., Nguyen, M. T., Nguyen, T. G., Duc, V. N. H., & Tran, T. T. M. (2023). Mental health and its determinants among adolescents living in families with separated or divorced parents in an urban area of Vietnam. *Osong public health and research perspectives*, 14(4), 300-311. <https://doi.org/10.24171/j.phrp.2023.0110>
- Tullius, J. M., De Kroon, M. L. A., Almansa, J., & Reijneveld, S. A. (2022). Adolescents' mental health problems increase after parental divorce, not before, and persist until adulthood: a longitudinal TRAILS study. *European child & adolescent psychiatry*, 31(6), 969–978. <https://doi.org/10.1007/s00787-020-01715-0>

A systematic review: Investigating the psychological damage of Iranian children in parental divorce

Xerxa, Y., Rescorla, L. A., Serdarevic, F., Van IJzendoorn, M. H., & V. W., Verhulst, F. C., ... & Tiemeier, H. (2020). The complex role of parental separation in the association between family conflict and child problem behavior. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 49(1), 79-93.